

Kırgızcadaki Alfabe – Yazım Kaynaklı Bazı Dil Sorunları

Grammatical Certain Language Issues in Kyrgyz Caused by the Alphabet and Spelling

Mayrambek OROZOBAYEV

Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat
Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları
Bölümü, Ardahan, Türkiye

Ardahan University, Faculty of Humanities and
Humanities, Department of Contemporary Turkish
Dialects and Literatures, Ardahan, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 27.03.2025
Revizyon Talebi/Revision 09.05.2025
Requested
Son Revizyon/Last Revision 19.05.2025
Kabul Tarihi/Accepted 23.05.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 28.05.2025

Sorumlu Yazar/Corresponding author:
Mayrambek Orozobayev
E-mail: mayrambekorozobayev@ardahan.edu.tr

Atf: Orozobayev, M. (2025). Kırgızcadaki
alfabe – yazım kaynaklı bazı dil sorunları.
*Comparative Turkish Dialects and
Literatures*, (7), 10-16.

Cite this article: Orozobayev, M. (2025).
Grammatical certain language issues in
Kyrgyz caused by the alphabet and
spelling. *Comparative Turkish Dialects
and Literatures*, (7), 10-16.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial-NoDerivatives 4.0

Öz

Bu çalışmada Kırgızcanın yazı dilindeki alfabe ve yazım kurallarından kaynaklanan bazı sorunlar ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmada incelenen konu *Kırgızcada Kullanılan Kiril Alfabeti ve Genel Özellikleri, Kırgız Yazı Dilinin Yazımı ve Tarihçesi, Kırgızcadaki Alfabe ve Yazım Kurallarıyla İlgili Bazı Önemli Sorunlar* şeklinde üç alt başlık altında değerlendirilmiştir. Kırgızcanın yazımıyla ilgili bir konunun bu şekilde ele alınmasının başlıca sebebi, Kırgızistan’da uzun süredir gündemde olan alfabe-yazım tartışmalarının kesin bir sonuca ulaşmamış olmasıdır. Çalışmanın amacı Kırgızcanın yazı dilindeki bazı sorunların kaynağını mümkün olduğunca daha ayrıntılı bir şekilde tespit etmek ve etrafıca değerlendirerek bu sorunların çözümüne küçük de olsa katkıda bulunmaktır. Ayrıca bu sorunlara diğer akademik çevrelerinin de dikkatini çekmek çalışmanın hedefleri arasındadır. Böyle bir çalışmanın yalnız Kırgızcadaki değil tüm çağdaş Türk yazı dillerindeki bazı benzer sorunların giderilmesi ve istenilen bir sonuca varılması açısından yararlı olacağı kanaatindeyim.

Anahtar Kelimeler: Kırgızca, Kiril alfabeti, alfabe, imlâ, yazım kuralları

ABSTRACT

This study thoroughly examines certain issues originating from the alphabet and spelling rules in the Kyrgyz written language. The topic addressed in this study has been discussed under three subheadings: the Cyrillic Alphabet Used in Kyrgyz and Its General Features, The Spelling and Historical Development of Kyrgyz Written Language, and Key Issues Related to the Alphabet and Spelling Rules in Kyrgyz. The main reason for addressing an issue related to the writing system of Kyrgyz in this manner is the lack of significant progress in the debates on alphabet and spelling, which have long been on Kyrgyzstan’s agenda. The aim of the study is to identify the sources of various problems in the written language of Kyrgyz in as much detail as possible and, thus, contribute, however modestly, to their solution for these issues. Additionally, another objective of the study is to draw the attention of other academic circles to these issues in question. I believe that a study of this nature would be valuable not only for resolving issues in Kyrgyz but also for addressing similar problems and achieving desired outcomes across all contemporary Turkic written languages.

Keywords: Kyrgyz, Cyrillic alphabet, alphabet, orthography, spelling rules

Giriş

Günümüzdeki Türk yazı dillerinin ortak sorunlarından birisi alfabadir. Alfabe konusu özellikle Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığını kazanmış Türk Cumhuriyetlerinde akademik çevrelerce sıkça gündeme gelen konulardandır. Bu konu üzerindeki tartışmaları genel olarak “Türk dünyasının ortak bir alfabetini oluşturma amacı çerçevesinde tartışılan konular”(Altınöz, 2021) ve “hâlihazırda kullanılan alfabeyle dayalı yazım kurallarındaki eksiklik veya yanlışlıklarla ilgili tartışılan konular” şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Burada ortak alfabe oluşturma konusuyla ilgili son dönemlerde bazı önemli gelişmelerin yaşandığını belirtmek gerekir. Daha ayrıntılı ifade etmek gerekirse, 2022 yılında Türk Devletleri Teşkilatı tarafından oluşturulan ve bünyesinde Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan,

Özbekistan, Azerbaycan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin temsilcilerinin yer aldığı Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu'nun öncülüğünde yapılan iki yıllık çalışmanın sonucunda Latin tabanlı ortak bir Türk alfabesi oluşturulmuştur (Türk Dil Kurumu, 2024). Bu gelişme, ortak alfabe konusuyla ilgili bugüne kadarki yapılan bilimsel tartışmaların belli bir sonuca ulaşmış olduğu anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere daha önce Kiril alfabesini kullanan bazı Türk Cumhuriyetlerinin Latin alfabesine geçme çabası 1992 yılından itibaren başlamıştır. 1992'de Azerbaycan, 1993'te de Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri alfabe değiştirme kararını almış olup o güne kadar kullandıkları Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş sürecini başlatmışlardır. 2017 yılında da Kazakistan Cumhuriyeti 2025'ten itibaren Latin alfabesine geçme kararını aldıklarını duyurmuştu. Ancak bu atılan adımların sonucunda ortaya çıkan tablo istenilen Latin tabanlı ortak Türk alfabesi görünümünde değildir. Ortaklıklar ile birlikte farklılıkların da gereğinden fazla olduğu anlaşılmaktadır¹. Dolayısıyla yukarıda belirttiğimiz Türk Dünyası Ortak Alfabe Komisyonu'nun oluşturduğu Ortak Türk Alfabesi bu farklılıkların zamanla giderilmesi açısından önemlidir.

Burada Kırgızistan'ın söz konusu Latin tabanlı Ortak Türk Alfabesi'ne geçme kararını ne zaman alacağı merak konusudur. Kırgızistan yetkilileri bugüne kadar bu konuya oldukça ihtiyatlı yaklaşmışlar ve ülkede Kırgızcanın şimdilik Kiril alfabesinde yazılacağı görüşü hâkimdir (Azattık Ünalğısı, 2023). Kırgız devlet yetkililerinin bu yaklaşımını ülkenin günümüz (kısa vadede) ekonomik, politik, sosyal durumlarını göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimizde kabul edilebilir yanı ağır basmaktadır. Çünkü Kırgızistan özellikle ekonomik (daha çok enerji ve ticaret) açıdan hâlâ önemli ölçüde Rusya'ya bağımlı durumdadır. Ayrıca 150 yıldır devam etmekte olan siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler belli düzeyde canlılığını korumaktadır. Öte yandan bu sürecin herhangi bir karmaşıklığa neden olmadan tam anlamıyla başarıya ulaşması için Kazakistan'daki gibi uzun süren önemli bir hazırlık aşamasından geçilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla bütün bu etkenlerin Kırgızistan'ın bu konuya (keza ülkenin geleceği için oldukça önemli bir karar olduğu bilincine büyük ölçüde varılmasına rağmen) olabildiğince ihtiyatlı yaklaşmasına sebep olduğunu söylemek yerinde olur. Nihayetinde bir ülkenin dilinin hangi alfabeye yazılacağı kimi bilim insanlarının belirttiği gibi, "ilk bakışta dili ve dolayısıyla dil uzmanlarını ilgilendiren bir konu gibi görünse de özü itibarıyla siyasi karar gerektiren bir konudur" (Demir & Yılmaz, 2014, s. 8).

Diğer yandan yaklaşık 84 yıldır Kırgız yazı dilinin yazımı için kullanılmakta olan Kiril alfabesine dayalı kalıplaşmış bazı yazım kurallarından kaynaklanan dil sorunları gündemdeki yerini korumakta ve Kırgızcanın kendi iç kaynaklarına (potansiyeline) dayalı gelişmesine önemli ölçüde engel teşkil etmektedir. Ayrıca bu sorunlar bilim çevrelerince her ne kadar tartışılırsa tartışılın yakın zamanlarda çözülemeyecek kadar kök salmış durumdadır. Bu çalışmanın hazırlanmasına sebep olan durum da işte bu çözümsüzlüğe neden olan sorunlardır. Ancak burada çalışmamızın sınırlarını geçmemesi için Kırgızcanın yazı sisteminden kaynaklı tüm dil sorunları değil, konuyla ilgili bugüne kadar en çok gündeme gelen bazı sorunlar ele alınmıştır. Bu şekilde Kırgızcanın yazı dilindeki alfabe-yazım kaynaklı dilsel sorunların genel durumunu gözler önüne sermek ve söz konusu sorunların çözümü ile ilgili yaklaşımlarımızı dile getirilmek amaçlanmıştır.

1. Kırgızcada Kullanılan Kiril Alfabesi ve Genel Özellikleri

Geçmişte Türk halklarının Türkçeyi yazmak için kullandıkları yazıların başında Eski Türk runik, Mani, Uygur, Arap, Latin ve Kiril alfabeleri gelmektedir. Bunların dışında daha çok yabancıların Türkçeyi yazmak için kullandıkları Çin, Grek, Ermeni, İbrani yazıları da vardır.

Yazı kültürümüzün tarihine bakıldığında Kırgızların yukarıda adı geçen yazı sistemlerinin bazılarında büyük ölçüde (örn. Eski Türk runik yazısı, Arap, Latin, Kiril alfabesi) bazılarında da kısmen (örn. Eski Uygur, Mani) yararlandıkları anlaşılmaktadır. Yakın tarihimizde, daha açık belirtmek gerekirse 1928 yılına kadar Arap alfabesini kullanan Kırgızlar bu tarihten sonra Latin alfabesini kabul etmiş olup 1940 yılına kadar Kırgızca bu alfabeye yazılmıştır. 1940'ta Kiril alfabesine geçilmesi kararı alınmış ve bu tarihten günümüze kadar Kırgızistan'da bu alfabenin Kırgızcaya göre kısmen uyarlanmış versiyonu kullanılmaktadır.

Kiril alfabesi, bilindiği üzere Latin alfabesiyle aynı kökten gelmiş olup kökeni Orta Çağ Yunan alfabesine dayanmaktadır. Günümüzde kimi Slav dillerinin dışında bazı Türk, İran, Kafkas, Moğol, Ural yazı dillerinde kullanılmaktadır.

Kırgızcanın yazı dili için kullanılan Kiril temelli alfabede 36 işaret (harf) mevcuttur (Tablo 1). Bu 36 işaretin 4 tanesi (е, ё, ю, я) hece değerinde, 2 tanesi (ь, ъ) herhangi bir ses veya hece değerinde olmayıp sadece kopyalanmış (alıntı) sözcüklerdeki bazı ünsüzlerin daha ince söylenmesini ve bazı yan yana gelen ünsüzlerin birbirinden ayırt edilmesini sağlamak için kullanılmaktadır. Ayrıca bazı ünsüz harfler (г, ж, к) birbirine yakın iki ses değerinde gözükmektedir.

¹ Bunun başlıca sebebinin söz konusu ülkelerin Latin alfabesine geçme kararını almalarına vesile olan esas faktörün "ortak Türk alfabesine geçmek ya da Türk halkları için ortak alfabede birleşme" isteği değil daha çok "zamanında Kiril alfabesiyle birlikte dayatılmış ve artık değiştirilmesi zor olan yazım kurallarından kurtulmak" arzusu olduğu düşüncesindeyim.

Tablo 1

Kırgız Yazı Dilinde Kullanılan Alfabe ve Ses Karşılıkları

Kiril Alfabeti	Latin Alfabetiyle Ses Karşılığı	Kiril Alfabeti	Latin Alfabetiyle Ses Karşılığı
А а	A a	П, п	P p
Б б	B b	Р, р	R r
В в	V v	С, с	S s
Г г	G g, Ğ ğ	Т, т	T t
Д д	D d	У, у	U u
Е е	Ye ye, E e	Ү, ү	Ü ü
Ё ё	Yo yo	Ф, ф	F f
Ж ж	C c, J j	Х, х	H h, X x
З з	Z z	Ц, ц	Ts ts
И и	İ i	Ч, ч	Ç ç
Й й	Y y	Ш, ш	Ş ş
К к	K k, Q q	Щ, щ	Çş çş
Л л	L l	Ъ, ъ	Ayrıştırıcı işaret
М м	M m	Ы, ы	I ı
Н н	N n	Ь, ь	İnceltici işaret
Ң ң	Ñ ñ	Э, э	E e
О о	O o	Ю, ю	Yu yu
Ө ө	Ö ö	Я, я	Ya ya

2. Kırgız Yazı Dilinin Yazımı

Kiril alfabesinin temelinde geliştirilmekte olan Kırgız yazı dilinin yazımı üzerinde çalışmalar 1939 yılında başlamış olup Kiril alfabesinin kullanımıyla ilgili ilk yazım kılavuzu bu alfabeyle geçiş kararının alındığı 1940 yılında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Şurası'nın onayıyla yürürlüğe girmiştir (Cañı Alfabit, 1940). Daha sonra 30 Mayıs 1953 tarihinde üzerinde önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu yazım kılavuzu daha sonraki yıllarda da (1955, 1971, 1995, 2002, 2008, 2013) zaman zaman güncellenerek bugünlere ulaşmıştır.

Günümüz Kırgızcasının yazım kuralları morfolojik, fonetik, geleneksel (tarihi) ve ayırıştırma (diferansiyel) ilkelerine dayanır (İbragimov, Biyalıyev & Abdesov, 2009, s. 11).

Kırgızcanın yazım kurallarının güncellenmiş son sürümünde (2013) en çok dikkat çeken bazı hususlar şunlardır:

(a) Kırgızcanın önemli ses özelliklerinden olan uzun ünlüler (ā, ē, ō, ō̄, ū, ū̄) yazım kurallarına göre **aa, ээ, oo, өө, уу, үү** şeklinde iki harfle gösterilir: *жаа* “yağ”, *аалам* “dünya, evren, âlem”, *бээ* “kısırak”, *ээр* “eyer”, *моо* “dağ”, *мактоо* “övgü”, *суу* “su”, *аруу* “arı, saf, temiz”, *куу* “kuğu”, *суур* “dağ sıçanı”, *төө* “deve”, *бүркөө* “kapalı, bulutlu”, *күү* “ezgi, melodi”, *кечүү* “nehir geçidi” vd.

(b) Soru eki (-bi, -bi, -bu, -bü; -pi, -pi, -pu, -pü) kendisinden önceki sözcüğün son ünlüsüne ve ünsüzün durumuna (tonlu veya tonsuz) uyarak bitişik yazılır: *окуучубу?* (öğrenci mi?) *атпы?* (at mı?) *келдибу?* (geldi mi) *алдыбы?* (aldı mı?) *жигитпи?* (delikanlı mı?)

(c) Her ögesi anlamını korumuş olan bazı birleşik yer-su adları büyük harflerle ve araları kısa çizgiyle ayrılarak yazılır: *Ысык-Көл*, *Соң-Көл*, *Ак-Суу*, *Ысык-Ата*, *Жалал-Абад*, *Ак-Сай*, *Жети-Өгүз*, *Ала-Тоо*, *Кум-Төр*, *Тору-Айгыр*, *Төө-Ашуу* vd.

(d) Coğrafi terimlerin oraya ait olduğunu belirten -LXk eki eklendiğinde o sözcük küçük harfle yazılır: *нарындык* (Нарын+лык), *ысык-көлдүк* (Ысык-Көл+лык), *таластык* (Талас+лык), *кыргызстандык* (Кыргызстан+лык), *түркмөнстандык* (Түркмөнстан+лык) vd.

(e) Etnik isimler küçük harflerle yazılır: *орус* “Rus”, *кыргыз* “Kırgız”, *казак* “Kazak”, *түрк* “Türk”, *хакас* “Hakas”, *өзбек* “Özbek”, *тажик* “Tacik”, *саруу* (bir boy adı), *бугу* (bir boy adı), *саяк* (bir boy adı), *солто* (bir boy adı), *моңолдор* (bir boy adı), *черик* (bir boy adı), *кушчу* (bir boy adı), *мейум* (bir boy adı) vd.

(f) Rusçadan veya Rusça vasıtasıyla başka dillerden geçen sözcükler genellikle Rusçanın yazım kurallarına göre yazılır: *авантюризм*, *автобиография*, *автомобиль*, *агглютинация*, *агитация*, *актёр*, *анкета*, *ассимиляция*, *аффикс*, *банк*, *бригада*, *вертолёт*, *герб*,

грамматика, дрижёр, зачёт, жюри, класс, киноискусство, премьер-министр, публицистика, радиограмма, самолёт, стажёр, суфлёр, счётчик, уют, чемодан, шофёр, щёлочь, щётка vd.

(h) Ancak Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla başka dillerden daha önce geçmiş ve Kırgızcanın ses özelliklerine göre şekillenmiş bazı sözcüklerin aynı şekilde yazımına izin verilir: *белет, деректир, керебет, көпөс, меш, мискей, мүнөт, панар, самоор, саржан, сот, тамеки, үстөл, үтүк, чыт, чиркөө, шопур* vd.

Kırgızcanın yazımındaki noktalama işaretleri ise birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde olan şu üç temel ilkeye; gramatikal (sözdizimsel), semantik (mantık) ve tonlama (entonasyon) ilkelerine göre belirlenmiştir (Tursunov, 2002).

Kırgızcanın yazı sistemindeki hem yazım hem de noktalama işaretleriyle ilgili kurallar kabul edildiği 1940 yılından bugüne kadar üzerinde her ne kadar çok düzeltme yapıldıysa da hâlâ tartışılmaya devam etmektedir. Aşağıda bu tartışmalara neden olan bazı yazım sorunları üzerinde durulmuştur.

3. Kırgızcanın Yazı Dilindeki Alfabe-Yazım Kaynaklı Bazı Önemli Sorunlar

Kırgız yazı dilinin alfabesi ve yazım kuralları ile ilgili bugüne kadar en çok tartışılan konular şunlardır:

3.1. Söz başı, söz içi ve söz sonunda *э / е* (e) harfinin yazımı ile ilgili tartışmalar: *эне (ene), эже (ece), эгер (eger), аэропорт (aeroport), аэродром (aerodrom), поэзия, Енисей (Yenisey), ээр (eer), чээн (çeen), мэр (mer), сэр (ser), Улан-Удэ (Ulan-Ude)* vd.

Örneklerde görüldüğü üzere buradaki mesele *э* (e) harfinin söz başında *э*, söz içi ve söz sonunda *е*, uzun ünlülerde *ээ* şeklinde yazılmasıdır. Ayrıca Rusça kökenli ve Rusça vasıtasıyla diğer dillerden kopyalanmış bazı sözcüklerde söz içinde ünlüden sonra da ünsüzden sonra da *э* şeklinde görülür. Bu tür tutarsızlıklar zaman zaman yazım hatalarına neden olmaktadır.

3.2. *к, г, ж* harflerinin her biri bir harf ancak iki ses değerine sahip olmalarından kaynaklanan sorunlar:

карга (qarğa), камчы (qatçı), акын (aqın) ~ каниверт (kanivert), класс (klass), келди (keldi), агар- (ağar-), угул- (uğul-), ага (ağa) ~ галстук (galstuk), гараж (garaaj), эгин (egin), жаңы (sañı), жер (cer) ~ гараж (garaaj), муктаж (muktaj), жюри (jyuri)

Örneklerde görüldüğü üzere *к* harfi hem /q/ hem de /k/ sesi için kullanılmaktadır. Diğer *г* harfi de hem /g/ hem de /ğ/ sesinin, *ж* harfi ise hem /c/ hem de /j/ sesinin yazıdaki karşılıklarıdır. Bu durum Kırgızcadaki bünyesinde bu ünsüzlerin yer aldığı bazı sözcüklerin telaffuzuyla ilgili bazı karışıklıklara sebep olmaktadır. Örneğin art damaksıl /q/ sesi ile söylenmesi gereken *калды* (qaldı), *кара* (qara), *кой* (qoy) vd. gibi bazı Kırgızca sözcükler son zamanlarda özellikle Rusçanın etkili olduğu bölgelerde ön damaksıl /k/ sesiyle *калды* (kaldı), *кара* (kara), *кой* (koy) şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Aynı durum diğer /z/ ve /ж/ harfleri için de geçerlidir.²

3.3. *е /ye/, ё /yo/, ю /yu/, я /ya/* harflerinin her biri bir harf ancak hece değerine sahip olmalarından kaynaklanan sorunlar. Bu harflerle ilgili meselelere özellikle Kırgızca sözcüklerdeki *ў /y/* ve ardından gelen uzun ünlülerin yazımında sık karşılaşılır: *аюу (ayuu), баюу (bayuu), аёо (ayoo), боёо (boyoo), таёо (tayoo)* vd. Ayrıca ilk ögesi *ў /y/* ile biten ve ikinci ögesi ünlüyle başlayan bazı birleşik isimlerin yazımında görülür: *таене (<тай+эне), таята (<тай+ата), таеже (<тай+эже), таяке (<тай+аке)* vd.

Söz başı, söz içi ve söz sonunda *ў /y/* ünsüzünden sonra *а /a/, э /e/, о /o/, у /u/* kısa ünlüleri gelirse doğrudan *е /ye/, ё /yo/, ю /yu/, я /ya/* harflerinden uygun olanı kullanılır: *таяк (tayak), аяк (ayak), окуя (okuya), таене (tayene), куем (kiyet), чиет (çiyet), оюн (oyun)* vd. Ancak Rusçadan veya Rusça vasıtasıyla başka dillerden kopyalanmış bazı sözcükler Rusçadaki gibi yazılır: *юд (yod), майор (mayor), район (rayon), Нью-Йорк (New York)*.

Görüldüğü üzere bu harflerden kaynaklı bazı karışıklıklar (tutarsızlıklar) mevcuttur. Öte yandan Kırgızcanın alfabesinde bu harflerin yerine kullanılabilecek *ў /y/* ve bununla birleşen diğer ünlüleri (*а /a/, э /e/, о /o/, у /u/*) harfleri zaten mevcuttur. Dolayısıyla alfabedeki *е, ё, ю, я* harflerinin çıkartılması önerisi uzun zamandır gündemdeki yerini korumaktadır (Sıdıkov, 2022).

3.4. Birleşik sözcüklerin yazımı ile ilgili sorunlar. Burada özellikle birleşik isimlerin (bitki adları, hayvan adları, yer adları, etnik adlar vd.) yazımında bugüne kadar birkaç kez yazım kuralı değişimi yaşanmıştır: *көз айнек ~ көзайнек* “gözlük”, *таш бака ~ ташбака* “kaplumbağa”, *козу карын ~ козукарын* “mantar”, *айры куйрук ~ айрыкуйрук* “doğan kuşu”, *Ысык-Көл ~ Ысыккөл, Ала-Бел ~ Алабел, Солтон-Сары ~ Солтонсары, Ак-Сай ~ Аксай*, vd.

² Bilindiği üzere buradaki art damaksıl /q/, /ğ/ ve ön damaksıl /k/, /g/ seslerinin alfabedeki karşılığı günümüzde diğer Türk yazı dillerinin çoğunda birbirlerinden farklıdır. Örneğin Kazakçada art damaksıl /q/ ve /ğ/ sesi için /қ/, /ғ/ işaretleri kullanılırken ön damaksıl /k/ ve /g/ için /к/, /г/ işaretleri kullanılmaktadır. Yakın zamanlarda Latin alfabesine geçmiş olan Azerbaycan yazı dilinin alfabesinde ise art damaksıl /q/ ve ön damaksıl /k/ sesleri için aynı şekilde iki farklı işaret kullanılmaktadır.

3.5. Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla başka dillerden giren kopyalanmış sözcüklerin yazımıyla ilgili sorunlar. Bu sorunların boyutu çok daha derin ve geniştir. Hatta Eski Sovyetler Birliği içerisinde yer alan birçok yazı dilinin ortak sorunları olarak da nitelendirilebilir.

Günümüz Kırgızcasının yazım kurallarında Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla başka dillerden giren sözcükler Rusçanın yazımına göre yazılır ifadesi mevcuttur (İbragimov vd., 2009, 24). Buna göre özellikle Bolşevik İhtilâli'nden sonraki dönemlerde Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla diğer dillerden Kırgızcaya kopyalanmış hemen hemen tüm sözcükler (özel isimler dâhil) yukarıda gösterildiği üzere Rusçanın yazımına göre yazılmaktadır (bk. 2. (f)). Bununla birlikte daha önceden (Sovyetler Birliği'nden önce) Rusçadan geçen sözcüklerin o dönemde Kırgızcaya nasıl geçtiyse (ne gibi fonetik değişime uğradıysa) o şekliyle yazılmasına da izin verilmiştir (bk. 2. (h)). Böylece Kırgızcanın yazı dilinde Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla başka dillerden kopyalanmış bazı sözcüklerin iki varyantta kullanılmasına da müsaade edilmektedir: *шофёр // шопур, директор // деректур, номер // номур, стол // үстөл, утюг // үтүк, галош // көлөч, самовар // самоор, ящик // жашик, минута // мүнөт, кровать // керебет, билет // белет, бутылка // бөтөлкө, булка // бөлкө* vd. Ayrıca Sovyetler Birliği döneminde de Rusçadan kopyalanmış bazı sözcüklerin tam Rusçadaki gibi değil Kırgızcadaki kullanımına göre yazılma kuralı mevcuttur³: *батинке* (< Rus. *ботинки*), *каникул* (< Rus. *каникулы*), *макарон* (< Rus. *макароны*), *сутка* (< Rus. *сутки*), *шахмат* (< Rus. *шахматы*), *танка* (< Rus. *танк*) vd. Öte yandan Kırgızcada uzun zamandan beri kullanılan ve artık Kırgızcanın ses özelliklerine göre şekillenmiş *чамадан, бригат, герп, поез, дакимент* vd. gibi sözcüklerin Rusçanın yazımına göre *чемодан, бригада, герб, поезд, документ* şeklinde yazılması gerekir kuralı vardır.

4. Değerlendirme

Bilindiği üzere geçmişten günümüze dünyadaki pek çok dilin yazımı için çeşitli (alfabe, abugida, hece, logografik) yazı sistemleri kullanılmış ve bugün de kullanılmaya devam etmektedir. Bunlardan kullanım açısından en yaygın olanı alfabe sistemidir. Buradaki “alfabe” terimi Ahmet Karadoğan’ın belirttiği gibi kısaca “bir dilin yazımında kullanılan harfler topluluğu” (Karadoğan, 2018, s. 336) şeklinde açılabilir. Alfabe sistemi aynı zamanda o sistemi kullanan konuşma dilinin yaklaşık bir temsilidir. Dolayısıyla bu sistem mümkün olduğunca o dilin tüm ses birimlerini karşılayabilmeli ve pratik olmalıdır. Bir dilin alfabe sistemindeki harfler aynı zamanda o dilin yazım kurallarının belirlenmesinde önemli rol oynar. Şayet bir alfabe sistemi o dilin ses birimlerini yeterince karşılamaz ise ya da o alfabede gereğinden fazla harf (işaret) kullanılıyorsa bu durum yazım kurallarına da yansır ve yazımın işlevini zorlaştırmakla kalmayıp yıllar sonrasında ortaya çıkacak başka dil sorunlarına da neden olur. Nitekim Kırgızcanın yazı dilindeki güncel tartışmaların ve bu tartışmalara konu olan sorunların kaynağına bakıldığında yukarıda belirttiğimiz gibi alfabe kaynaklı yazım sorunları ve yazım kaynaklı diğer dil sorunlarının bariz örnekleriyle karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere günümüz Kırgızcasının yazımı için kullanılan alfabe sistemindeki genel görünüm şu şekildedir: Kırgızcanın yazımı için 36 işaret (harf) kullanılmaktadır. Ancak Kırgızcanın yazı dilinde 39 ses birimi (fonem) mevcuttur. Kullanılan 36 harfin içerisinde *е* “*ye*”, *ё* “*yo*”, *ю* “*yu*”, *я* “*ya*”, *ь* “inceltici işaret” ve *ъ* “ayrıştırıcı işaret” ses değerinde değildir. Öte yandan Kırgızcada bulunan 6 tane uzun ünlü (*аа, ээ, оо, өө, үү, үү*) alfabede gösterilmemiş ancak yazı sisteminde kullanılmaktadır. Aynı şekilde *ж, к, г* harflerinin ses karşılıkları tartışmalıdır. Genel olarak Kırgızcanın yazımı için kullanılan harfler Kırgızcanın ses özellikleriyle tam anlamıyla örtüşmemektedir. Görüldüğü üzere söz konusu alfabede harf bakımından hem fazlalıklar hem de eksiklikler mevcuttur ve bu durum doğal olarak yazım kurallarına yansımıştır.

Buradaki alfabe kaynaklı yazım sorunlarıyla ilgili B. Sagınbayeva’nın “Azırkı Kırgız Tilindegi Köp Ketirilgen Katalardın Tipteri cana Türlörү” başlıklı makalesindeki anket sonuçlarına bakmamız yeterlidir. Buna göre Kırgızcanın yazımıyla ilgili Kırgızistan’da en çok rastlanan ilk üç hata tipi şunlardır: 1) Uzun ünlülerin yer aldığı kelimelerde görülen hatalar. 2) *е, ё, ю, я* harflerinin bulunduğu sözcüklerde görülen hatalar. 3) Kopyalanmış sözcüklerde⁴ görülen hatalar (Sagınbayeva, 2015, s. 133). Görüldüğü üzere Kırgızcanın yazımıyla ilgili yukarıda sıraladığımız sorunların hemen hepsinin sebebi, günümüzde kullanılan alfabe ve yazım sisteminin en baştan (1940’tan) itibaren Kırgızcanın doğal yapısı ve gelişiminin göz ardı edilerek kabul edilmesine dayanır. Aslında 1940’taki Kırgızcanın yazım kılavuzunda buradaki *е, ё, ю, я, ц, щ, ь, ъ* harflerinin sadece Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla diğer dillerden geçen kopyalanmış sözcüklerin yazımı için kullanılacağı öngörülmüştür (Cañı Alfabit, 1940). Ancak daha sonraki yıllarda bunlardan hece değerindeki *е, ё, ю, я* harfleri bünyesinde *ya, yo, yu, ye* sesleri olan Kırgızca kökenli sözcükler için de kullanılmaya başlanmıştır. Böylece bazı birleşik sözcüklerin ve uzun ünlülerin yazımında karışıklıklar meydana gelmiştir.

Kırgızcanın yazım kılavuzundaki Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla başka dillerden Kırgızcaya giren sözcüklerin yazılışıyla ilgili tartışmalar da 1940’lı yıllardan beri sıkça gündeme gelmiştir. Örneğin, 1940’da kabul edilen yazım kılavuzunda Kırgızcaya Rusça vasıtasıyla geçmiş

³ Ancak bu tür sözcüklerin sayısı oldukça azdır.

⁴ Sagınbayeva bu sözcükler için Kırgızcada yaygın kullanılan *өздөштүрүлгөн сөздөр* “benimsenmiş sözcükler” terimini kullanmıştır (Sagınbayeva, 2015, s. 133).

sözcüklerin Rusçanın yazım kuralına göre yazılacağı belirtilmiş, ancak uzun zaman önce Rusçadan Kırgızcaya geçmiş ve değişime uğramış bazı sözcüklerin o şekliyle yazılmasına da izin veriliyordu (Cañı Alfabet, 1940). 1953'teki güncellenmiş yazım kılavuzunda ise Kırgızcaya Rusçadan veya Rusça vasıtasıyla başka dillerden giren sözcüklerin sadece Rusçanın yazım kurallarına göre yazılması gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre Ekim İhtilâli öncesi Kırgızcanın dil özelliklerine göre kopyalanmış ve bazı fonetik değişime uğramış kimi sözcüklerin yazı dilinde o şekliyle kullanılması tamamen yasaklanmıştır (Kırg. Orf, 1954). Ancak daha sonraki güncellemelerde İhtilâl öncesi Rusçadan kopyalanmış sözcüklerin Kırgızcaya nasıl kopyalanmış ise öyle yazılması gerektiği kuralıyla değiştirilmiştir.⁵ Fakat ne yazık ki bunun dışındaki binlerce sözcüğün Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla başka dillerden Kırgızcaya geçmesinde tamamen genel kopyalama yöntemi kullanılmıştır. Bu durum günümüzde diğer bazı dil sorunlarına neden olmuştur.

Burada günümüz Kırgızcasındaki alfabe-yazım kaynaklı bazı dil sorunları üzerinde de kısaca durulması gerekir. Bugün Kırgızcanın söz varlığında Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla diğer dillerden kopyalanmış binlerce sözcük mevcuttur. Bu sözcüklerin çok büyük bir kısmı Rusça yazımına göre kullanılmaktadır. Bu durum aynı zamanda Kırgızcanın yabancı sözcüklere karşı duyarlılığını (tepkinsini) da zayıflatmıştır. Dolayısıyla Kırgızcada bu tür sözcüklerin sayısı son yıllarda hızla artmış, hızlı bir şekilde yazılı ve sözlü dile geçmiş, bir kavramın Kırgızca karşılığı olduğu halde Rusçasını tercih etme moda haline gelmiş, kavram alanları genişlemiş ve bu süreç oldukça sıradanlaşarak dil kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Bugün Kırgızistan'ın büyük şehirlerinde, cadde ve sokaklarda, iş yerlerinde, devlet kurumlarında, eğitim-öğretim alanlarında, ticaret, sanayi bölgelerinde, gıda, tekstil, sağlık sektörlerinde, sosyal medya, basın-yayın çevrelerinde vd. pek çok alan ve mekânlardaki Kırgızcanın durumu bunun açık delilidir.

Sonuç

Bir Kiril alfabesi ve Rusçanın yazımı temelinde oluşturulmuş olan Kırgızcanın yazı sistemindeki yukarıda dile getirilen sorunlar yakın zamanda çözülebilecek basit sorunlar değildir. Ancak bu sorunların çözümü için bugüne kadar bazı ciddi adımlar da atılmıştır. Özellikle 1995 ve 2002 yıllarındaki güncellenmiş yazım kuralları Kırgızcanın kendi iç potansiyelini ortaya koyabilmesi açısından önemli bir başlangıç olmuştur. Bu yazım kurallarıyla ilgili çalışmalarda Kırgızcanın yazı dilindeki Rusçadan ve Rusça vasıtasıyla diğer dillerden geçmiş sözcüklerin genellikle Kırgızcanın ses (ağız) özelliklerine göre yazılması kuralı getirilmişti (Oruzbayeva vd., 1995; Cazuu Erece, 2002). Ancak ne var ki bu kural 2008'de tekrar eski haline (1983 yılındaki sürümüne) dönüştürülmüş ve söz konusu kopyalanmış sözcükleri Kırgızcanın ses özelliklerine göre yazma süreci durdurulmuştur. Bunun nedeni, 2009 yazım kılavuzunda "halkın eski alışkanlıklarından vazgeçmemesi ve son dönemlerde bununla ilgili pek çok şikâyetin alınması ve çeşitli tartışmaların yaşanması" şeklinde gösterilmiştir (İbragimov vd., 2009, s. 5). Burada ayrıca daha önceki yazı kurallarının gelenekselleşmesinden söz edilmektedir. Ancak bu gelenekselleşmiş durum günümüzde diğer yeni alıntılar da etkilemektedir. Böylece bir taraftan 1991'den sonra Kırgızcanın sadeleştirilmesi, yabancı sözcüklerin Kırgızca karşılığının ortaya konulması için çaba gösterilirken diğer yandan bu süreci olabildiğince engelleyen bir yazım kuralı aktif olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Tanınmış dilci, Türkolog Karboz Diykanov, daha 1994 yılında Kırgızcanın yazımıyla ilgili sorunları tüm ayrıntılarıyla dile getirerek o güne kadarki Kırgızcanın alfabe ve yazım kurallarını sert bir dille eleştirmiş ve "eğer yazımımızdaki sorunları düzeltmek istiyorsak önce alfabemizi tam fonolojik ilkeye göre bir işaret bir ses şeklinde yeniden düzenlemeliyiz. Kiril alfabesinde kalacaksa я, ю, е, ё, ц, щ, ъ, ъ harflerini alfabemizden çıkartmalıyız" diyerek 28 harften oluşan aşağıdaki tabloyu önermiştir (Tablo 2). Diykanov'a göre "bu harflerin ister Kirilce versiyonu ister Latince versiyonu kullanılsın, Kırgızcanın yazı dili olarak gelişmesine yeterli olacaktır" (Diykanov, 1994).

Tablo 2

Kırgızcanın Yazımı İçin K. Diykanov'un Önerdiği Alfabe Sistemleri

Kiril	а	б	в	г	д	е	ж	з	и	й	к	л	м	н	ң	о	ө	п	р	с	т	у	ү	ф	х	ч	ш	ы
Latin	a	b	v	g	d	e	c	z	i	y	k	l	m	n	ŋ	o	ö	p	r	c	t	u	ü	f	h	ç	ş	ı

Ancak bugün gelinen noktada anlaşılıyor ki, ne Diykanov'un yukarıdaki önerilerinden herhangi birisi kabul edilmiş ne de Kırgızcadaki yazım sorunları giderilebilmiştir. Tam tersine gittikçe Kırgızcanın aleyhine artarak devam etmekte olan bir süreç söz konusudur. Bu nedenle günümüz Kırgızcasındaki bu süreci yavaşlatacak ya da mümkünse tersine çevirecek önlemler ivedilikle alınmalıdır. Kanaatimizce,

⁵ Bu yıllarda Kiril alfabesi ve yazım kurallarının güncellenmesi kapsamında özellikle bu konu üzerinde Kırgız bilim çevrelerinin arasında hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalarda Rusça ve Rusçanın vasıtasıyla başka dillerden geçen sözcüklerin Kırgızcadaki yazımıyla ilgili genel olarak şu iki yaklaşım söz konusudur: 1) Rusçadan veya Rusça vasıtasıyla başka dillerden Kırgızcaya giren sözcüklerin tamamen Rusçanın yazım kurallarına göre yazılmasını savunan görüş (İ. Batmanov, A. Altımışbayev vd.). 2) Rusçadan veya Rusça vasıtasıyla başka dillerden Kırgızcaya giren sözcükler iki farklı dönemde girdikleri için dile nasıl geçtiyse öyle yazılmasını savunan görüş (B. Yunusaliyev, H. Karasayev, K. Yudahin vd.). (İbragimov, Biyaliyev & Abdesov, 2009, s. 19).

Kırgızcadaki bahsettiğimiz yazım sorunlarının giderilmesi, dilin sadeleştirilmesi, özellikle yabancı sözcüklere karşı duyarlılığının artırılması, Kırgızcanın daha çok kendi iç kaynaklarına ve kendi dil malzemelerinin potansiyeline dayalı olarak gelişmesi için tek çözüm yolu alfabe değişikliğine gidilmesidir. Daha açık söylemek gerekirse, Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçilmesidir. Ancak bunun gerçekleşmesi için çok ciddi bir ön hazırlık süreci olmalı ve en önemlisi Latin alfabesiyle birlikte Kırgızcanın kendine has, dil özelliklerine uygun ve aynı zamanda diğer Türk yazı dilleriyle ortak olabilecek yazım kuralları geliştirilmelidir.

Özetlemek gerekirse, günümüz Türk yazı dillerinin çoğunda hem yazı sistemi hem bundan kaynaklı dil sorunları mevcuttur. Ancak özellikle eski Sovyetler Birliği içerisinde yer almış Türk cumhuriyetlerinde bu tür sorunların boyutu daha da derindir. Bu sorunların üstesinden gelebilmek için bugüne kadar bazı Türk cumhuriyetleri alfabe değişikliğine gitmişlerdir. Bu ülkelerde söz konusu süreç her ne kadar sancılı görünse de eskiden beri gelen Rusçanın etkisinden kurtulma, daha doğrusu yabancı sözcüklere karşı kendi dillerinin duyarlılığını arttırabilme süreci başlamıştır. Türkçenin bu kollarında artık Rusçadan olduğu gibi kopyalama kuralı kalkmıştır. Ancak, dünyadaki en uzun destan olan “Manas” destanını yaratan, yani bir destan dili olan, bünyesinde tarihin en eski derinliklerinden gelen oldukça önemli dilsel öğeleri, kavramları barındıran ve bu yönüyle Eski Türkçeden bu yana Türkçenin tarihsel gelişim sürecinin takibi ve incelenmesi için ışık tutan Kırgızcanın bundan sonra daha doğal (saf), bağımsız; sanatsallığı ve anlatım gücü yüksek; işlenmiş bir yazı dili olarak yaşamını sürdürebilmesi ve gelişebilmesi için bir alfabe-yazım reformuna ihtiyacı vardır. Kanaatimizce, bu süreci başarıyla gerçekleştirmek için atılacak en temel adım yukarıda belirttiğimiz şartlar çerçevesinde Latin alfabesine geçmektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kısaltmalar

Cañı Alfabeti Kırgız Tilinin Cañı Alfabeti cana Orfografiyası

Kırg. Orf Kırgız Tilinin Orfografiyası

Cazuu Erece: Kırgız Tilinin Cazuu Ereceleri

Kaynaklar / References

- Altınöz, İ. (2021). Türk dünyasında ortak alfabe: Uygulamalar, arayışlar, teklifler. *Bilig*, (96), 311–321. <https://doi.org/10.12995/bilig.9612>
- Aşirbayev, T. (2005). *Orfografiyalık ereceler (Tuura cazuu cana adabiy oñdoo boyunca praktikalık koldonmo)*. Kagit Resurstarı (In Kyrgyz)
- Azattık Ünalğısı (2023, 20 Nisan). *Prezident Caparov Latin aribine ötüügö erte ekenin bildirdi*. <https://www.azattyk.org/a/32372272.html> (In Kyrgyz)
- Demir, N., & Yılmaz, E. (2014). *Bitmeyen öykü: Alfabe tartışmaları*. Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Dıykanov, K. (1994). *Kırgız tilindegi kıyın meseleler cana tugra cazuv*. Kırgız Mamlekettik Uluttuk Universiteti. (In Kyrgyz)
- İbragimov, S., Biyalıyev, A., & Abdesov, N. (Eds.). (2009). *Kırgız tilinin orfografiyalık sözdüğü*. Mamlekettik Til cana Entsiklopediya Borboru. (In Kyrgyz)
- Karadoğan, A. (2018). Alfabeler arası imlâ geçişleri ve yeni Türk imlâsı. *Yeni Türkiye*, (101), 336–339.
- Kırgız tilinin cañı alfabeti cana orfografiyası*. (1940). Kırgız Tilinin cana Cazusunun İlim İzildöö İnstitutu. (In Kyrgyz)
- Kırgız tilinin cazuu ereceleri*. (2002). Kırgız Respublikasının Prezidentine Karaştuu Mamlekettik Til Boyunça Uluttuk Komissiya. (In Kyrgyz)
- Kırgız tilinin cazuu ereceleri*. (2008). Kırgız Respublikasının Prezidentine Karaştuu Mamlekettik Til Boyunça Uluttuk Komissiyasının Aldındagı Okuu-Maalimat Borboru. (In Kyrgyz)
- Kırgız tilinin cazuu ereceleri*. (2013). Kırgız Respublikasının Prezidentine Karaştuu Mamlekettik Til Boyunça Uluttuk Komissiya.
- Kırgız tilinin orfografiyası*. (1954). Kırgızstan Mamlekettik Basması. (In Kyrgyz)
- Oruzbayeva, B., Musayev, S., Abduvaliyev, İ., & Murataliyeva, C. (1995). *Kırgız tilinin cazuu ereceleri*. Akıl. (In Kyrgyz)
- Saginbayeva, B. (2015). Azırkı Kırgız tilindegi köp ketirilgen katalardan tipteri cana türlörü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), s. 118-135. (In Kyrgyz)
- Sidikov, A. (2022). Kırgız tamgalarının tagdırı. *Oş Mamlekettik Universitetinin Carçısı İlimiy Jurnalı* (s. 337-347). <https://www.oshu.kg/storage/uploads/files/21655700603KonferenciZulpukarov.pdf>. (In Kyrgyz)
- Türk Dil Kurumu. (2024, 16 Eylül). *Türk dünyası ortak Türk alfabesinde bulundu*. <https://tdk.gov.tr/icerik/basindan/turk-dunyasi-ortak-turk-alfabesinde-uzlasti/>